



نقش پارسی بر احجار هند  
به کوشش علی اصغر حکمت  
کتابخانه ابن سینا

اثر حاضر تحت عنوان نقش پارسی بر احجار هند مجموعه‌ای است از کتیبه‌ها و خطوط فارسی که نگارنده در نقاط مختلف هندوستان یا خود ثبت کرده و یا از روی کتب و مجلات معتبر فراهم کرده است. مجموعه‌ای با هشتاد فقره کتیبه فارسی از اواخر قرن ششم هجری تا اوایل قرن چهاردهم با نام و نشان که هر یک اشاره به تاریخ بنای عمارت مهمی یا سال وفات بزرگ مردی می‌کند.

کلمات و عبارات فارسی منقوش بر چهره‌ی سنگ‌ها و رخسار احجار در این شبه قاره وسیع پراکنده است و شمارش دقیق و ثبت و ضبط آنها محتاج زمان زیادی است. حکمت در طول اقامت خود در بخشی از این شبه قاره یعنی کشور فعلی بهارات (هند) آنچه را خود دیده و با قلم خود نسخه برداشته است، به طور مثال در سطور این رساله ثبت کرده است.

وی اشاره می‌کند که کتیبه‌های فارسی هند به نظم و نثر به انواع متعدد است:

– کتیبه‌های ابنیه و قصور پادشاهان مشتمل بر قطعات منثور و منظوم با ذکر ماده تاریخ

– کتیبه‌های مذهبی موجود در اماکن مقدسه مانند مساجد و تکایا و مزارات اولیا و مشایخ که آمیخته با آیات قرآنی و احادیث نبوی، و عبارات و اشعار و قطعات مشتمل بر ماده تاریخ و ذکر نام بانی آن

– کتیبه‌های موجود در ابنیه عمومی مانند پل‌ها و بازارها و دهنه چاه‌ها و امثال آن

– کتیبه‌های موجود در قبور سلاطین و امرا و وزرا و شعرا و غیرهم

نگارنده توجه خود را در اثر حاضر بیشتر بر یک قسمت از کتیبه‌های قبور مشایخ و شعرا و بزرگان ادب معطوف کرده است. وی متذکر می‌شود که این مجموعه تنها بعضی آثار موجود در کشور هند را در برمی‌گیرد و توفیق جمع‌آوری کتیبه‌های موجود در کشور پاکستان میسر نشده است.

درباره‌ی قدیمی‌ترین کتیبه‌ها که به زبان فارسی در هند موجود است از قرن ششم و هفتم هجری می‌توان به:

– کتیبه منثور در مسجد قوه الاسلام (قبة الاسلام) در دهلی.

– کتیبه منثور بر قبر شیخ احمد خندان در بداون

اشاره کرد. از قرن هفتم به بعد کتیبه‌های موجود همه به زبان فارسی است و کتیبه‌های عربی به تدریج از میان رفته‌اند. در واقع در قرن دهم کتیبه‌های عربی رو به انحطاط رفته و در قرن یازدهم کتیبه‌ی عربی دیگر دیده نمی‌شود. البته در قرن دوازدهم مجدداً کتیبه‌های عربی ظاهر می‌شوند. کتیبه‌های عربی به نثر بوده و مشتمل بر آیات قرآنی و احادیث نبویه اغلب آنها دارای اغلاط فاحش نحوی است. کتیبه‌های فارسی با آنکه ابتدا قدیمی‌ترین آنها به نثر است اما بعدها به صورت ابیات منظوم درآمده که در ضمن رباعیات و قطعات، با ذکر تخلص شاعر در بیت آخر، بر روی احجار حکاکی شده‌اند.

کتیبه‌های مساجد، مقابر و اماکن مقدسه مذهبی اغلب به منظور ذکر تاریخ بنا و نام بانی به ظهور رسیده و وسیله‌ی معتبری برای مطالعه‌ی سبک معماری اسلامی در قرن‌های مختلف اسلامی است. از جمله چند کتیبه ابنیه مذهبی هند که مربوط به معابد آنهاست ولی به خط و زبان فارسی نوشته شده، همچون کتیبه‌ی شاه عالم دوم (۱۱۷۸ هـ.) راجع به «دورگا» و مانند معبد «شیوا» در شهر مترا که در سال ۱۲۲۲ هجری ساخته شده و هر دو دارای کتیبه‌ی فارسی است.

نگارنده در ادامه به کتیبه‌های فارسی در قصرهای سلطنتی پرداخته و اشاره می‌کند که بهترین نمونه از این کتیبه‌ها از زمان سلاطین مغول بر جای مانده که به لحاظ عبارت فصیح و بلیغ و نظم سلیس و خط ظریف زیباست. وی سپس به ذکر چند نمونه از جمله قلعه سرخ دهلی – قصر سلاطین مغول از عهد شاه جهان به بعد اشاره می‌کند.

در فصل سوم به کتیبه‌های فارسی مساجد می‌پردازد که عمدتاً برای ذکر تاریخ بنا و نام بانی بوده است از جمله مسجد کهنه در نواحی فتح پور (سیکری)، مسجد کوتله نظام‌الدین، مسجد قلعه کهنه دهلی و... در فصل چهارم به کتیبه‌های متفرقه پرداخته شده و فصل پنجم نیز به سنگ قبور و الواح مزارات و کتیبه‌ی درگاه‌ها اشاره شده است، از جمله درگاه خواجه معین‌الدین چشتی.